

HAZATÉRŐ IDEGENEK

Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében

FEISCHMIDT MARGIT ÉS ZAKARIÁS ILDIKÓ

Magyarország állampolgárainak és lakóinak számottevő része – a 2001-es népszámlálás szerint 2,4 százaléka – a környező országok valamelyikében született. A bevándorlási és munkavállalási statisztikák is azt mutatják, hogy az ezekből az országokból érkezők alkotják a migránsok többségét.¹ Tanulmányunkban a magyar kulturális kötődésű Kárpát-medencei népességnek a szomszédos országok és Magyarország közötti mozgását, e migráció okait, formáit és hatásait tekintjük át – a kibocsátó és a befogadó társadalmak szempontjából egyaránt. A Magyarország – mint nemzetállam – és a magyar nyelvű kisebbségi közösségek együttese – mint a diaszpóra – közötti vándormozgalmat kutatók az etnikai migráció fogalmával írták le, ekként pedig azzal a népmozgással hasonlítható össze, amely a kelet-európai német szórványokat Németországgal, a Dél- és Közép-Amerikában élő hispánokat Spanyolországgal, elsősorban Ázsiában, de a világ különböző részeiben élő kínaiakat, tajvaniakat és japánokat az ázsiai anyaországgal köti össze. Szintén idetartozó sajátos példa Izrael, melynek legújabb kori teljes betelepülése mögött a diaszpóra „hazavándorlása” áll.

A szakirodalom az etnikai migráció három típusáról beszél, nagyjából aszerint, hogy az értelmező mely kiváltó okra helyezi a hangsúlyt. Az első megközelítés úgy tekinti, hogy az etnikai migráció elsősorban a célország – „anyaország” – kulturális vonzása következtében jön létre, az állam, annak nemzeti identitáspolitikája fedezi fel és vonzza „haza” a diaszpórában élő nemzettársakat (*return migration*). A második értelmezés szerint a motiváció alapvetően gazdasági, vagyis munkaerő-fölösleggel rendelkező és munkaerő-hiánnyal küzdő gazdaságok között történik az elmozdulás, a nyelvi és/vagy kulturális azonosság pedig úgy játszik szerepet, mint szimbolikus vagy társadalmi tőke, amely csökkenti a migráció és az integráció költségeit. Ezért választják a migránsok sok hasonló

¹ Lásd erről részletesebben Hárs Ágnes elemzését kötetünkben.

gazdasági paraméterrel rendelkező ország közül az „anyaországot” migrációs célpontként. Mindkettő különbözik az etnikai migrációnak attól a harmadik magyarázatától, amely a kibocsátó társadalom ún. push-faktorai között kereste az etnikai – kisebbségi – státusz jelentőségét, vagyis a többségi diszkrimináció, avagy – egy újabb keletű értelmezés szerint – a kisebbség integrálatlansága az oka annak, hogy egy kisebbség tagjai máshol próbálnak boldogulni.

Tanulmányunkban négy alfejezetben foglaljuk össze azt, amit mások és saját kutatásaink nyomán az etnikai migrációról tudunk: (1) Anyaországok és „hazatérő migránsok” – nemzetközi kitekintés; (2) Az „ambivalens anyaország”: migráció- és nemzetpolitika Magyarországon; (3) Menekült, vendégmunkás vagy távoli rokon? Az etnikai migráció társadalmi és gazdasági okai; (4) „Otthonról haza?” – a migráció formái és hatásai a Kárpát-medencében.

Először az etnikai migráció politikai pull-modelljét vizsgáljuk. A téma nemzetközi irodalmára támaszkodva vázoljuk fel néhány ország esetében a nemzetpolitika és a migrációs politika viszonyát, valamint a migrációs politika és a megvalósuló mozgások kapcsolatát; a második alfejezetben pedig részletesen elemezzük ugyanezt a magyarországi etnikai migráció esetében. Itt azt az állítást fogalmazzuk meg, hogy a magyarországi etnikai migrációs politika szelekciós elveket alkalmaz ugyan, mégis alárendelődik a nemzetpolitikai céloknak, migrációt generáló hatása – részben ebből adódóan – másodlagos.

A harmadik alfejezetben az etnikai migráció politikai push-modelljét és azt felváltó gazdasági magyarázatokat tárgyaljuk magyarországi kontextusban. A többségi diszkrimináció vagy a kisebbségi integrálatlanság modellje, amely szerint az etnicitás mint kisebbségi státusz közvetlen kiváltó oka az elmozdulásnak, a különböző kisebbségi magyar társadalmakban eltérő időben és mértékben releváns lehetett az 1980–90-es években; napjaink migrációs folyamatainak viszont már leginkább a gazdasági tényezők, a társadalmi mobilitás perspektívái szabnak keretet. Ezekben a folyamatokban az etnicitás mint a migránsok egy része számára rendelkezésre álló és konvertálható kulturális, társadalmi és szimbolikus tőke működik.

A tanulmány negyedik alfejezetében a szomszédos országokból Magyarország felé irányuló migráció társadalmi kontextusának időbeli változásait és a migráció különböző formáit tekintjük át, azt szemléltetve, hogy a vándorlásnak a konténertársadalom modelljén alapuló elképzelése egyre kevésbé alkalmas a migrációs jelenségek értelmezésére.

Tanulmányunk mindenekelőtt szakirodalmi összefoglaló. Az a szándék vezérelt minket, hogy olyan területek eredményeit olvassuk egymásba, amelyek az esetek többségében nem kommunikálnak egymással: pél-

dául a célországban végzeteket a kibocsátó országokban végzettekkel, kvantitatív, statisztikai vagy demográfiai elemzéseket kvalitatív, interjúk, etnográfiai vizsgálatok tapasztalataival, miközben mindvégig egy kritikai és komparatív szemléletet próbálunk megvalósítani.²

Anyországok és „hazatérő migránsok” – nemzetközi kitekintés

Az etnikai migráció vagy „hazatérő migráció” (*ethnic return migration, homecoming migration*) eddigi egyik legjelentősebb áttekintését Christian Joppke adta, *Selecting by Origin* című könyvében (Joppke, 2005). Állítása szerint a nemzetállamokból álló világ rendje úgy tud fennmaradni, ha a nemzetállamok korlátozzák a személyek szabad mozgását, lakóhely-változtatását. Ez egyes értelmezők szerint sérti az univerzális szabadságjogokat, mások szükségszerűnek tartják. A korlátozás, illetve a szelekció elveit a bevándorláspolitikák határozzák meg, amelyekben univerzalisztikus és partikularisztikus elemek keverednek egymással. A liberális megközelítés csak univerzális elveket tesz lehetővé, amelyek alapján ki lehet választani a letelepedésre vagy honosításra érdemes migránsokat; a nemzeti elv alapján azokat választják ki, akik révén bizonyos értékek, hitek, kulturális jellemzők reprodukciója nagyobb valószínűséggel biztosítható. Ha egy ország jelentős, azonos nyelvet beszélő vagy azonos kulturális mintákat követő diaszpórával rendelkezik, annak eldöntése, hogy az állam miként viszonyul az idegen állampolgárságú nemzettársakhoz (*co-ethnic*, de nincsen magyar megfelelője), a nemzet határaitól való döntést foglalja magában. Vagyis, mint Rogers Brubaker néhány kelet-közép-európai országban zajló migrációs folyamatok etnikai szempontú elemzése kapcsán leszögezi, az etnikai preferencia migrációpolitikai alkalmazása valójában egy nemzet-definíciós tett (Brubaker, 1998).

Az etnikai migráció nemzetközi irodalmában két országot tárgyalnak kiemelten: Németországot és Izraelt. Németországban 1946 és 1951 között 12 millió német nemzetiségű személyt honosítottak vissza, akik nemcsak az ország újjáépítésében töltöttek be nagyon fontos szerepet. Daniel Levy hívja fel rá a figyelmünket, hogy a kérdésnek milyen jelentős szimbolikus szerep jutott: a *Vertriebene*, a szülőföldjükről elűldözött kelet-európai német közösségek befogadása és áldozatként való felmutatása hozzájárult a német nemzet romokban heverő önképének rehabilitálásához, a náciz-

² Mindkét szerzőnek volt korábbi empirikus munkája ezen a területen, amire természetesen támaszkodunk (Feischmidt, 2005; Brubaker et al., 2006; Zakariás, 2008).

mustól való eloldozásához (Levy, 2002). 1950 és 1987 között további 1,4 millió visszahonosodót – *Aussiedlert* – fogadtak be a Német Szövetségi Köztársaságba, majd az 1988-as liberalizálódást követően 1997-ig még 2,2 millió személy érkezett. Utóbbiak között már sokan voltak olyanok, akiket csak ez a konjunktúra tett németté, nem akarván észrevenni, hogy a távoli, etnikai származásnál valóságosabb nyelvi, kulturális kötődéseik vannak, amelyek ráadásul paradox módon felerősödnek a Németországba való bevándorlás után. A volt Szovjetunió területéről érkező *Spätaussiedler*ek orosz etnikai szervezeteket hoztak létre, orosz nyelvű médiát, vagyis egy új kisebbség intézményi alapjait teremtették meg. 2002-ben a *Spätaussiedler*ek 22 százaléka vallotta csak magát németnek. Németország és Izrael diaszpórapolitikája sok szempontból hasonló, van azonban egy lényeges különbség is köztük: míg a németek „hazatelepülése” az utóbbi években szigorodott, és lassan érvényét veszítette, Izraelben stabilan fennmaradni látszik, mégpedig a nemzet vallási, nem területi alapú értelmezésével együtt. További különbség, hogy míg Izrael esetében a nemzet konstitúciója szempontjából meghatározó jelenségről van szó, Németországban a német származásúak bevándorolása egy időszakos, ha éppen periferikusnak nem is mondható jelensége volt a nemzetépítésnek (Joppke, 2005: 162).

Egy közelmúltban megjelent könyv szerkesztői és szerzői amellet érvelnek, hogy a Szovjetunió szétesésével létrejött orosz diaszpóra migrációs mozgásai sok tekintetben hasonlítanak a német és az izraeli példához (Münz és Ohliger, 2005). A zsidókkal ellentétben azonban történeti értelemben a kelet-közép-európai országokban élő német csoportok és az oroszok korábbi birodalmak – a cári Oroszország, a Habsburg Birodalom, illetve a Német Birodalom – privilegizált, kvázi gyarmatosító szerepet betöltő csoportjai voltak. Helyzetük az első és a második világháborút, majd a Szovjetunió szétesését követően változott meg radikálisan, az üldöztetés – megsemmisítés, kitelepítés – és a történelmi traumák sorsuk részévé váltak. Ezek elől menekülve a németek többsége az elmúlt ötven évben repatriált, „hazatért” vagy „visszatelepedett”; az oroszok leginkább a közép-ázsiai országokban és Kazahsztánban tették ugyanezt, viszont a balti országokban, Ukrajnában, Belorussziában nem.

Még kevésbé meghatározó, de kétségtelenül fennáll s másmilyen az etnikai migráció Spanyolország, illetve Portugália volt dél- és közép-amerikai gyarmataival való viszonyában. Spanyolország 2005-ben nyilvántartott 4,8 millió bevándorlója közül 560 ezer Latin-Amerikából származik, és spanyol az első nyelve. Előnyben részesítik ugyan e populáció bevándorlását másokhoz képest, de ennek mindenekelőtt gazdasági oka van, és ha van is a preferenciáknak kulturális dimenziója, az a nyelvi közösségre irányul, nem feltételez semmiféle etnikai azonosságot a latin-amerikaiak és a spanyolok között. E kötelékek újrafelfedezése a Franco-diktatúra időszaká-

hoz köthető, amikor az állami vezetők az ország Európán belüli izolációját a volt gyarmatok irányába történő nyitással igyekezett kompenzálni. Olaszországban nem vált fontossá a diaszpóra mint munkaerő-piaci tartalék, noha a főképp kelet-európai országokból származó bevándorlók nagy száma jelezte, hogy az olasz gazdaságnak új munkaerőre van szüksége. Pedig a diaszpóra anyaországhoz való viszonya politikai kérdésként jelen van az olasz nyilvánosságban, például a politikai választójognak rájuk való kiterjesztésén keresztül.

Az etnikai hazatérő migráció (*ethnic return migration*) még inkább eltérő típusa alakult ki bizonyos ázsiai országok és a diaszpórájuk viszonyában. A migrációpolitikában érvényesülő etnikai szelekciós elv mögött az európai kulturális motivációktól erősen eltérő, elsősorban gazdasági motivációk állnak. Tajvanon, Koreában és Kínában a távoli nemzettársak hazavándorlását gazdasági megfontolásból támogatják, abban a reményben, hogy befektetéseikkel, az általuk „hazavitt” gazdasági és kulturális tőkével hozzájárulhatnak az ország gazdasági fellendüléséhez. Tajvanon, Koreában a magasan képzett „hazatérő” a gyors honosítási eljáráson felül egyéb támogatásokban is részesül. Nem úgy Japánban, amely viszont alacsonyán képzett vagy képzetlen munkaerő utáni igényét igyekszik a diaszpórából pótolni olyanokkal, akik könnyebben integrálhatók, mint a nagyon más kultúrájú bevándorlók (Skrentny et al., 2007).

Christian Joppke a nemzetállamok szerepét az etnikai migráció generalálásában és fenntartásában a külföldön élő nemzettársak (*co-ethnics*) irányába megvalósuló etnikai elvekben látja megtestesülni, amelyek működését szerinte négy dimenzióban érdemes vizsgálni: (1) a megkülönböztetés irányai, (2) a megkülönböztetés igazolása, (3) szelekciós mechanizmusok és törvényi feltételek, valamint (4) a szelektív befogadás nyomában létrejövő társadalmi nyomás és konfliktusok típusai szerint (Joppke, 2005).

A megkülönböztetés lehet negatív, ekkor bizonyos csoportok kizárásáról szól, és lehet pozitív, ami bizonyos bevándorló csoportokkal szembeni megkülönböztetett eljárást jelent. Ilyen privilegizált csoport Izrael számára a zsidó diaszpóra, Németország számára a kelet-európai német szórványok, Spanyolország számára a dél- és közép-amerikai hispánok stb. A megkülönböztetés indoklása ugyancsak kétféle lehet: vagy a befogadó ország érdekeit fejezi ki közvetlenül, vagy a diaszpórában élők érdekeit, legalábbis diszkurzív szinten. Az első értelmében az anyaország migrációpolitikája az asszimilációra alkalmasabb, és ezért vélhetően a nagyobb lojalitású csoportokat választja ki, vagyis azokat, amelyek kulturálisan vagy nyelvi szempontból közelebb állnak a befogadó társadalomhoz. Ennek a típusnak egyik aloszelete olyan pán-etnikus közösségre való hivatkozás, amelynek előzményei a gyarmatosításra nyúlnak vissza (pl. Spanyolország és a spanyol nyelvű latin-amerikai országok állampolgárainak viszonya). Egy

másik esete a közös gyarmati múltra való hivatkozás, aminek alapján például Nagy-Britannia és Franciaország favorizálta a volt gyarmataitól való munkaerő-bevándorlást. Bár máshol sem független a politikai retorika a gazdasági érvektől, vannak esetek, amelyekben az etnikai migrációs politika deklarált módon elsődlegesen gazdasági érdekeket szolgál, mint a fent említett ázsiai országok esetében.

A másik érvelés abból a feltételezésből indul ki – és idetartozik a német, az izraeli és bizonyos értelemben a magyar eset is –, hogy a külföldön élő nemzettársak (*co-ethnics*) olyan jogfosztottságnak, illetve hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve, amellyel szemben megvédeni őket a nemzetállamnak morális-történelmi felelőssége van. Ez a diskurzus legalább annyira szolgált a befogadó társadalom meggyőzésére és a befogadás utólagos legitimálására, mint a befogadásra érdemesek kiválasztására. Ami végül a kiválasztás mechanizmusát illeti: bizonyos migrációs politikák állampolgárság vagy lakóhely, mások az etnikai azonosság – a bevándorlók etnikai önbesorolása vagy nyelvtudása – alapján válogatnak.

Az etnikai migrációt – mint mindenféle tömeges bevándorlást – a befogadó társadalom ellenállása, illetve konfliktusok kísérik. Ezek egyrészt az etnikai elv által privilegizált és a privilégiumok nélküli bevándorló csoportok között, másrészt a diszkriminációnak kitett hazai kisebbségek és a náluk magasabbra értékelt bevándorlók között alakulnak ki. Különösen erős a konfliktuspotenciál akkor, ha az állam a bevándorlás tényét egyenesen tagadja, „hazatérő nemzettársakról” beszél, akiket azonnal politikai jogokhoz juttat, miközben az őshonos vagy több nemzedék óta bevándorolt kisebbségek tagjai nem részesülnek ugyanazokból a politikai jogokból (pl. az állampolgárságból). A konfliktusok másik része a liberális elveket és az univerzális jogokat védő nemzetközi intézmények hatására jön létre, amit olykor a hazai közvélemény xenofób része is támogat.

Joppke – elsősorban a német és az izraeli példán nyugvó – modelljéhez a magyart az teszi hasonlatossá, hogy a határon túli magyarokra irányuló migrációs politika itt is a nemzetpolitika függvényében, sőt (mint majd részletesen kifejtjük) annak alárendelten alakul. Van azonban egy lényeges különbség is ahhoz képest, éspedig az, hogy a magyar esetben erős és népes kisebbségi közösségekkel kell számolni, akiknek van saját képviseleti rendszerük, vannak intézményeik és legfőképp e közösségek megtartásában és reprodukciójában érdekelt identitáspolitikájuk. Ez tehát a második reláció, amit a politika szférájában figyelembe kell vennünk. Magyarországnak mint anyaországnak egyfelől a migrációs szándékokhoz és immigrációs igényekhez képest, másfelől a helyben maradó, kisebbségi státuszban élők képviseletét ellátó szervezetekkel való viszonyban – oda- és visszahatásban – lehet saját etnikai migrációs politikáját alakítania. A kétféle elkötelezettség egymásnak logikailag is ellentmond.

Az „ambivalens anyaország”: migráció- és nemzetpolitika Magyarországon

Ha a hatályos magyar törvényeket nézzük, Magyarország és a magyar diaszpóra viszonyát meghatározó legfontosabb elvet az alkotmány rögzíti. A Magyar Köztársaság alkotmánya 6. §-ának (3) bekezdése szerint: *„A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”* Ez megkülönböztetett státuszt jelent a határon túli magyarok számára mindaddig, amíg kisebbségi közösségeikben, vagyis szülőföldjükön élnek. A nem magyar állampolgárságú, magát magyar nemzetiségűnek valló személyek jogairól a 2001-ben elfogadott kedvezménytörvény rendelkezik, amely az ún. nemzeti igazolvánnyal rendelkezőket bizonyos kedvezményekhez juttatja a magyar állam területén.

A letelepedés vagy tartós magyarországi tartózkodás szándékával az országba érkező határon túli magyarokat a magyar jogrend alapvetően külföldi állampolgárokként kezeli. Megköveteli tőlük az önellátást mind a jövedelem, mind a lakás tekintetében, külön engedélyhez köti a munkavállalást, és fenntartja az egészségügyi kizáró okokat, tehát az üzenete az, hogy a bevándorlási politika továbbra is „haszonelvű”. *„A Magyar Köztársaság annak áll nyitva, akire a hazai munkaerőpiacon szükség van (vagy aki vállalkozó) –, illetve annak, akit az országnak a család egységének a tisztelete miatt be kell fogadnia. Vagyis az jöhet, aki a már itt élők jóléti szintjét nem fenyegeti”* (Nagy, 2004: o. n.). A bevándorlás és még inkább a honosítás terén vannak azonban olyan speciális kedvezmények, amelyek a magyar nemzetiségüket megvalló és magyar állampolgár felmenővel rendelkező kérvényezők esetében gyorsabb, illetve egyszerűbb eljárást tesznek lehetővé az állampolgársági törvény szerint. A kedvezményes honosítás esetében nincs előírva, hogy a bevándorlási/letelepedési engedéllyel rendelkező igénylőnek a kérelem benyújtását megelőzően mennyi ideje kell Magyarországon élnie. Ehhez járulnak azok az előnyök, amelyekhez az érintettek nem az államtól közvetlenül, de a bevándorlók társadalmi és kulturális beágyazottságának következtében jutnak (nyelvismeret, „szívességi lakáshasználat” stb.).

Ez ellentmondásokkal terhelt helyzet, amely az emberi jogokról szóló egyezmények szerinti „semlegesség elvéhez” képest mégis bizonyos külföldieket preferál másokhoz képest. De ugyanakkor a nemzeti elvhez sem teljesen következetes, hiszen a határon túli magyarokkal szemben felfüggeszti a szülőföldjükön alkalmazott kedvezményeket a bevándorlás pillanatában (a nemzeti igazolványt például vissza kell szolgáltatni, az egyidejűleg a tartózkodási engedéllyel nem használható). Ezzel a rendszerrel

szemben Tóth Judit – egy átfogó kutatást lezáró 2000-es írásában – a következő kritikát fogalmazta meg:

„Miközben hatalmas jogalkotási munka kezdődött a jogállamiság és az európai integráció programjának megvalósítására, a diaszpóra jogállásának autonóm, nemzetközi kötelezettségektől független, szuverén szabályozása csak rendkívül részlegesen sikerült. Ebben nagy szerepe volt az eddig mellőzött politikai vitáknak, a társadalmi nyilvánosság kizárásának és annak, hogy nincsenek nemzetközi minták, legfeljebb részlegesen nemzeti minták vannak, amelyek viszont mechanikusan nem követhetők. Így nincs más hátra, mint lefolytatni a tisztázó vitákat, például a nemzeti szolidaritásról, összetartozásról, és megalkotni a nemzetközi jog által szabadon hagyott mozgástérben a diaszpóra jogi hátrányait mérsékelő, az egyenjogúsítást szolgáló szabályokat a diaszpóra különböző csoportjai számára, még akkor is, ha a politikai konszenzus alapja a szülőföldön boldogulás és megmaradás elve.” (Tóth, 2000: 217)

Tóth Judittal együtt magunk is úgy látjuk, hogy pontosan a korábban már felvillantott, alább még részletesebben elemzendő ambivalenciák miatt Magyarországon a diaszpóra és a migráció viszonyát, még inkább a magyar államnak e viszonyhoz való hozzáállását tabuk övezik. Vagy egyáltalán nem beszélnek róla, vagy ha igen, akkor is sok a szándékos kódosítás. Volt azonban az elmúlt években három olyan vita, amelyek többé vagy kevésbé célzatosan érintették ezt a kérdést. A következőkben ezek témánk számára releváns állításait és érveit szeretnénk megidézni azzal a céllal, hogy a fejezet bevezetőjében felvillantott relációkat közelebbről megvilágítsuk.

1997-ben a migrációs politika elveiről folyó vita hozta szóba az etnikai preferencia kérdését. A magyarországi migrációs politika öt alapelvét nevesíti Nagy Boldizsár: (1) a szolidaritás és nemzetközi tehermegosztás elve, (2) a történelemben vetettség elve, (3) a nemzet iránti felelősség elve, (4) a hosszú távú makrogazdasági hasznosság elve és (5) a jogtisztelet elve (Nagy, 1997). Közülük kettő is érinti a határon túli magyarok Magyarországra való bevándorlását. Nagy Boldizsár akkor ott úgy foglalt állást, hogy a határon túli magyarokkal kapcsolatos migrációs politika vezérelve a nemzet iránti felelősség kell, hogy legyen.³

Más megközelítések inkább a nemzeti érdekeknek rendelnek alá a magyar diaszpórára irányuló migrációs politikát, megértéssel viseltetve az elvándorlókkal szemben – ennek ugyanis e megközelítés szerint változat-

³ Nagy Boldizsár írja: *„Ha az anyaország álláspontja az, hogy a kisebbségek helyben maradása az elsődleges cél, akkor nem szabad túl kecseskedő kedvezményeket kínálni, mert azok pótcselekvésként megvalósuló átköltözésre készíthetik azokat, akik a könnyű átköltözés perspektívája híján otthon vívnának ki maguknak élhető életet” (Nagy, 1997: 172).*

lanul a kisebbségekkel kapcsolatos ellenséges politika, a többségnek a magyartól nagyban eltérő kultúrája, valamint a már korábban elvándoroltak vonzása az oka.⁴

Úgy tűnt, hogy a diskurzusban konszenzus van abban, hogy a magyar nemzetiségű bevándorlók, az etnikai migráció támogatása a nemzetpolitika összefüggésében képzelhető el, ami pedig egy magasabb rendű célnak, a magyar kisebbségi közösségek fennmaradásának van alárendelve. A magyar nemzet Kárpát-medencei jelenlétének fenntartása – implicite – fontosabb feladata a magyar államnak, mint egy proaktív migrációs politikával előállítható migrációs hozam, a maga társadalmi kockázataival és lehetséges gazdasági hasznával együtt. Az, hogy a két kérdés miként függ össze, a határon túli magyarok jogállásáról szóló ún. státusztörvény, majd a kettős állampolgárságról rendezett népszavazás vitája során mutatkozott meg.

A 2001. évi LXI. törvény, amely a szomszédos országokban élő magyarokat megillető jogokról szól, valójában nem jogokat, státuszt deklarál, hanem bizonyos kedvezményeket. Ezek elsődlegesen a magyar identitás megőrzését és a Magyarországgal való kapcsolattartást voltak hivatottak elősegíteni, másodlagosan a nemzeti igazolvány tulajdonosait – egy évente három hónapra igénybe vehető kedvezményes munkavállalási engedéllyel – a magyar legális munkaerőpiacra bevonni.⁵ A törvényalkotók elsősorban szimbolikus vagy identitáspolitikai célokat tartottak szem előtt, másodsorban azt remélték, hogy a legalizálás könnyebb útja hozzájárulhat a fekete,

⁴ Tóth Pál Péter szerint „*sem bátorítani, sem ösztönözni nem szabad a környező országokban élő magyar származásúak vándormozgalmát, illetve Magyarországra való áttelepülésüket. Támogatni elsősorban az otthon maradást kell, de a bevándorlási kérelmet elutasítani sem lehet*” (Tóth, 1999: o. n.).

⁵ A Magyarországra irányuló migrációs hajlandóság a Kárpát-medencei magyar közösségekben – az ún. „nyers migrációs potenciál” tükrében ugyan magasnak bizonyult, a Kárpát-medencei magyarok kb. 40%-a válaszolta azt, hogy tervez rövid, negyede hosszú távú munkavállalást Magyarországon, és közel 20%-uk szeretett volna bevándorolni (Sik és Örkény, 2003). A kutatás azonban tovább árnyalta a képet: „*A kedvezménytörvény adminisztratív korlátozó kereteit is tudomásul vevő, azaz valós munkavállalási szándékkal érkezők 226 ezren lehetnek, ami a 15–24 éves magyar foglalkoztatottak 6 százalékának veszélyezteteti munkahelyét. A teljes foglalkoztatott állományra vetítve a növekedés 6 százalék*” (Hárs, 2003: 71). Hárs Ágnes szerint a két megközelítésben elvégzett összehasonlítás – bérvárakozások és keresett foglalkozás – alapján tovább szűkíthető azok köre, akik valóban potenciális munkavállalók. Hárs arra a következtetésre jut, hogy „*a Kárpát-medencei magyarok nem tekinthetők a magyar munkaerőpiac integráns részének, várakozásaik inkább marginális pozícióra utalnak. (...) nem jelentenek nagy tömegű olcsó munkaerő-kínálatot a hazai munkaerőpiacon, rezervációs béreik pedig azt mutatják, hogy nem kell számottevő lefele irányuló bérnyomásra számítaniunk. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett a munkaerő-kínálat nagy része várhatóan nem lép be a magyar munkaerőpiacra*” (Hárs, 2003: 97).

időszakos munkavállalás kifehérítéséhez. Sem egyik, sem másik prognózis nem vált valóra. A kiváltott „magyarigazolványok” száma jelentős volt ugyan, de alatta maradt a várakozásoknak. A munkavállalási adatokban sem tükröződött a kedvezmény, a munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi munkavállalók száma nőtt ugyan a 2001–2004 közötti időszakban,⁶ de nem érte el azt a szintet, amit a migrációspotenciál-vizsgálatokra alapozva a közbeszédben prognosztizáltak.

A politikai vita a migráns munkaerő mennyiségére és ideológiai státuszára vonatkozott (integráns részei-e – még a bevándorlás előtt – a magyar munkaerőpiacnak vagy annak pótlólagos forrásai), de minden oldalról reflektálatlanul hagyta azt a tényt, hogy a három hónapos klauzúra csak az igen alacsony presztízsiűnek számító szezonális munka piacát nyitja meg a bevándorlók előtt: az építőipart, a mezőgazdasági idenymunkát, a háztartást és az otthoni betegellátást. Jellemző módon olyan területeket, amelyeket általában a fekete munkavállalás jellemez Magyarországon. A törvényről szóló vita két irányból is azt a képzetet erősítette, hogy a határon túli „státuszmagyarok” ezzel a munkaerő-piaci szegmessel azonosak. Azért hívja a törvényt Melegh Attila nagyon találóan „cseléd törvénynek”, mert *„a 19. századi cseléd törvényhez hasonlóan rendezi az áldatlan körülmények között alkalmazott munkások »státusát« és az egyenlőtlen viszony intézményesítését”* (Melegh, 2002: 128).

A státusztörvényt követően egy újabb nemzeti identitáspolitikai esemény, a Magyarok Világszövetsége által kezdeményezett kettős állampolgárságról szóló népszavazás teremtett újra olyan helyzetet, amelyben a magyar identitású külföldi állampolgárságú személyek Magyarországhoz való viszonya, szabad munkahely- és lakóhely-változtatásuk tematizálódott. A népszavazás sikeressége arra kötelezte volna a magyar parlamentet, hogy törvényt alkosson: a külföldön élő magyar nemzetiségű személyek önként és alanyi jogon, lakóhelyüket meg nem változtatva kapjanak magyar állampolgárságot, ami sok értelmező szerint több millió potenciális munkavállaló és szavazó lehetőségét teremthette volna meg.

A kettős állampolgárságról szóló népszavazás társadalmi vitáját két „nagy” diskurzus határozta meg: az egyik egy szélsőjobboldalnak indult majd az egész jobboldal által átvett nacionalista diskurzus volt, amelyet ideologikus tartalmán túl a moralizálás, a historizmus és az érzelmi túlfűtöttség jellemezett. A másik egy, az előzővel szemben megfogalmazó-

⁶ A Foglalkoztatási Hivatal 2002-es adatai azt mutatták, hogy az év első felében ugyanannyi munkavállalási engedélyt adtak ki (22 820), mint a korábbi év hasonló időszakában. A kiadott munkavállalási engedélyk és az engedélyezett hosszabbítások száma 2001-ben összesen 47 269, 2002-ben 49 779, 2003-ban 57 383 (KSH, 2006).

dó, saját nyelvezetét és érveit sokáig kereső beszédmód, amely végül az emocionalitással a vélt gazdasági racionalitást, a magyar állampolgároknak a környező országok polgáraihoz képest viszonylagos jólétét állította szembe. Örkény Antal és Sik Endre erre a jelenségre,⁷ kritikai módon, a jóléti sovinizmus fogalmat használta. Meglátásunk szerint a nacionalista diskurzussal szemben a kormánypártoknak, különösen a nagyobbik kormánypártnak sikerült egy idegennyűlölő, xenofób kampányt megfogalmaznia, a társadalomban jelen lévő félelemre és idegenellenességre hangszerelni, noha a gazdasági élet aktorai között voltak olyanok, akik annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a magyar gazdaságnak szüksége van munkaerőimportra.⁸

Voltak olyan társadalomkutatók is, akik belátták, hogy az állampolgárság migrációs és szociális következményei nem azonnaliak, sőt nem is vonzzák feltétlenül egymást. Szarka László még egyértelműben elválasztotta a két kérdést (miközben maga egy speciális – külhoni – állampolgársági forma mellett tört lándzsát). Mint ahogyan a státusztörvény is mutatta, a mozgás formáit, kérdéseit a határon túli magyar közösségek és Magyarország között nem érinti az állampolgárság kérdése.

Más pozícióban található, másfajta virtuális közösséget alkotnak azok, akik a hét kisebbségi magyar közösségből települnek Magyarországra. Vagy ahogy ők mondják, Erdélyből »kijönnek« vagy hazajönnek, Szlovákiából, Vajdaságból »átjönnek«, Burgenlandból, Muravidékről »átjárnak« Magyarországra.” (Szarka, 2004: o. n.)

Az etnikai jellegű migráció az elmúlt húsz évben sohasem vált önmagában fontossá Magyarországon, annyira biztosan nem, hogy a kérdéssel kapcsolatban nyílt társadalmi vitára kerüljön sor, amely során rögzíteni lehetett volna a legfontosabb politikai elveket. Az esetek többségében a nemzet, illetve a határon túli magyar közösségek státuszának újratár-

⁷ „A végén mindenki rosszul érzi magát” – Örkény Antal és Sik Endre szociológusok az állampolgársági népszavazásról (*Magyar Narancs*, 2004. november 18.)

⁸ „Magyarország is elérte azt a stádiumot, amikor két vetületben is munkaerő-gondjai vannak, egyrészt a strukturális munkaerőhiány, másrészt az ezzel szorosán összefüggő területi eloszlás miatt. Az MKIK évek óta figyelmeztet arra, hogy az alacsony aktivitási ráta, a szakképzés és a felsőoktatás, valamint a gazdaság igényei között alig javul az összhang, a szakképzett, minőségi munkaerő hiánya fékezi a gazdaság növekedését. Ezért a magyar gazdaság növekedéséhez szükség van külföldi munkavállalókra. Szerencsés helyzetben van a magyar gazdaság, hogy e munkaerőhiányt nem idegen nyelvű és kultúrájú munkavállalókkal kell pótolnia. Veszélyt jelent ugyanakkor, hogy a kettős állampolgársággal a bevándorlás nem szakmai, képzettségi, hanem attól független nemzetiségi szempontok alapján nyitja meg a bevándorlás és a letelepedés kapuit” (Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2004).

gyalásai hozták – másodlagosan vagy érintőlegesen – szóba a migrációt. Ez a követő jellegű és ambivalens politika biztosan nem diktálja, még csak nem is formálja erőteljesen a Kárpát-medencéből Magyarországra irányuló migrációs trendeket. Ami a vonzó hatást kifejti, elsősorban gazdasági faktorok – a lehetőségek a munkaerőpiacon – és társadalmi kapcsolatok, illetve az a szimbolikus tőke, amivel a magyarországi „erdélyiek”, „felvidékiek”, „kárpátaljaiak” rendelkeznek a befogadó társadalom egy részének megítélésében. Mint ahogyan az, ami visszatartja őket, sem egy egyértelműen elutasító, etnikai bevándorlást fékező-gátló politika, hanem a magyar munkaerőpiac igen korlátozott befogadóképessége, valamint a társadalom másik részének gazdasági frusztrációi által támogatott idegenellenesség.

A helyzetre mégis nagyon jellemzőnek gondoljuk azt a diszkrépanciát, ami a magyarországi kettős állampolgárságról szóló vita és más európai országokban az utóbbi években lefolytatott állampolgársági viták között feszül. Másutt ugyanis a kettős állampolgárság intézményét a migrációs politika kényszerítette ki: a bevándorlók integrációs esélyeit hivatott növelni, a bennszülöttek („régii állampolgárok”) és a bevándorlók („új állampolgárok”) teljes jogegyenlőségét megteremteni. A magyarországi viszont a nemzet politikai, állampolgárság szerinti megosztottságát – magyar állampolgárokra és külföldi állampolgárokra – lett volna hivatott orvosolni a magyar állampolgárság kiterjesztett fogalma révén. Különösen érdekes éppen ezért a német példával való összehasonlítás. A magyar kezdeményezés a kettős állampolgárságról értékelhető úgy, mint egy kísérlet az állampolgárság *ius sanguinis* elvéhez való visszatérésre. A '90-es években lefolytatott német állampolgársági vita ennek pont az ellenkezője: az 1940-es években „hazatérő” németek hatására újraélesztett/megerősített *ius sanguinis* elv felváltása a *ius soli* elvvel, amiben a nem német származású, de hosszú ideje a Német Szövetségi Köztársaság területén élő, ott adózó, gyermekeiket ott iskoláztató személyek érdekei kerültek a történelemben első ízben előtérbe.

Menekült, vendégmunkás vagy távoli rokon? Az etnikai migráció gazdasági és társadalmi okai

Háborús helyzetek által kiváltott menekülthullámokat, etnikai alapon szelektáló erőszakos ki- és betelepítéseket, a nemzetállami hátrányos megkülönböztetés vagy éppen üldözés elől menekülők migrációját sorolják az etnikai migráció jelenségéhez azok a kutatók, akik a kisebbségeket elnyomó nemzetállami politikában látják a migráció legfőbb okát. Olyan esetekben azonban, amelyekben a migránsok és a fogadó társadalom tagjai azonos etnikumúak, ez az etnikai azonosság vagy közelség többféle szerepet játszhat a migráció során: a nemzettársakat preferenciálisan elbíráló migrációs po-

litikák, a migránsok és a befogadó társadalom tagjai közt előzetesen meglévő kapcsolatok, valamint a migránsok által a befogadó társadalomról különféle aspektusokban előzetesen birtokolt tudások segíthetik a célországban a boldogulást, és ezáltal segíthetik az – etnicitástól függetlenül meglévő – migrációs szándék megvalósítását, befolyásolhatják a célország kiválasztását. Eszerint az etnicitás a migrációs politikák, a társas kapcsolatok, valamint a kulturális tudások által társadalmi, kulturális vagy szimbolikus tőkeként használható.

A térségünkben legrészletesebben tárgyalt jelenségcsoportra, a romániai magyarok kivándorlására vonatkozóan migrációkutatók úgy találták, hogy míg az etnikai elnyomás mint migrációt gerjesztő motívum a kilencvenes évek elejéig releváns, később a már korábban is meglévő gazdasági motiváció válik dominánssá (Horváth, 2002). A romániai migránsokat a célországban, Magyarországon is menekültekként tartják nyilván. „Az erdélyi menekültekről”, majd később a „jugoszláviai menekültekről” való beszéd egyfelől e két migrációs hullám korábban ismeretlen nagysága okán, másfelől az érkezettek befogadásának a magyar politika nemzeti önképének átalakításában betöltött szerepe miatt nagy jelentőségű volt a magyar közéletben.⁹

A kisebbségi helyzetnek mint push-faktornak egy másik értelmezése is felmerült a '90-es évek közepén végzett Kárpát-projekt kapcsán, amely a vándorlásra ösztönző hátrányt nem a többségi társadalom felől érkező hátrányos megkülönböztetésben látja, hanem abban a többletterherben, amit a szegregáció és integrálatlanság jelent (Csepeli, Örkény és Székelyi,

⁹ A nyolcvanas évek végének romániai migrációs hullámáról a Tárki munkatársai készítettek átfogó elemzést (TÁRKI, 1989; Sik, Tarjányi és Závecz, 1989; Sik, 1990), amiből a magyar nemzetiségű menekültek demográfiai, szocioökonómiai helyzetén túl a menekülők motivációi is megismerhetők: a kérdezettek több mint 50%-a a romániai helyzetet és politikai rendszert, 18%-a az etnikai sérelmeket és hátrányokat, 15%-a pedig a gazdasági okokat, a jobb élet reményét jelölte meg. A '90-es évek első felében több tanulmány is tárgyalta az 1991-től tömegesen Magyarországra került jugoszláviai menedékesek helyzetét. Ezek az írások néhány kivétellel a menekülttábor jellemző életkörülményekről, belső viszonyairól és környezetével való kapcsolatáról számoltak be (V. Huseby-Darvas, 1996; Berencsi, 1996). Kováts András 1996-ban a menekülttáborokban élők egy mintáján (a 436 megkérdezett 70%-a bosnyák muzulmán) és a menekülttáborokból kiköltözött teljes sokaságán (593 főként vajdasági, magyar nemzetiségű megkérdezett) végzett egy felmérést (Kováts, 1997). A kutatás célja volt megismerni a daytoni békeszerződéssel lezárt háború után is Magyarországon maradt menedékeseket: a kérdések a menekülés okaira, a demográfiai, a menekülés előtti és utáni szocioökonómiai helyzetre, a kapcsolathálóra, valamint a jövőbeni tervekre – a visszatérés szándékának meglétére vagy hiányára – vonatkoztak. Bognár Katalin és Kováts András vizsgálta a horvátországi menedékesek visszatelepedésének körülményeit (Bognár és Kováts, 1998).

2002). Az etnikai integrálatlanság modellje a kisebbségi magyarok mint egyének román nyelvi-kulturális kompetenciájának és az etnikailag nyitott, heterogén hálózatoknak a szerepét hangsúlyozza, ami elengedhetetlen feltétele a többség dominálta munkaerőpiacba való integrációnak.¹⁰ Az integrálatlanság eszerint elsősorban nem a román állami szándék, hanem a magyar közösség önszegregációjára való hajlamából, a román nyelvi és kulturális kompetencia hiányából és az etnikai hálózatokba való bezárttság tényéből következik, amit – a magyar állami támogatással működő – kisebbségi oktatási rendszer tovább erősít. Kiss Tamás és Csata Zsombor rámutatnak arra, hogy az ilyen módon értelmezett integráció nem választható el a kulturális-társadalmi asszimilációtól. Erdélyi fiatalok migrációját vizsgálva árnyalják Csepeli és szerzőtársai képét az integrálatlanság hatásáról: szerintük az „integrálatlanságnak” csak bizonyos esetekben van migrációt generáló hatása, éspedig ha a lokális munkaerőpiac logikájával ellentétes, ez pedig román többségű vidékeken van így (Kiss és Csata, 2004).

A migráció tületnicizált képe azt sugallja, hogy a kisebbségi magyar közösségeknek és azok tagjainak alapvetően más a migrációhoz való viszonyuk, más mintáik vannak a migráció terén, mint az őket körülvevő többségi társadalmaknak (leginkább arra utal, hogy motiváltabbak a kivándorlásra, mint többségi nemzettársaik). Horváth (2002) és Kiss (2007) szerint a magyar nemzetiségű romániai kivándorlók a nyolcvanas évek végéig nem voltak az össznépeségen belüli arányukhoz képest felülreprezentálva. Ez a helyzet a nyolcvanas évek második felében változott meg, amikor először 1988 és 1989 között menekülteként, majd 1990-ben a márciusi marosvásárhelyi eseményeket követően egy újabb hullámban összesen 97 ezer magyar hagyta el Romániát. A kilencvenes évek végétől kezdve azonban számos jel mutat arra, hogy a jelentős migrációs hajlandóság, amely bizonyos kisebbségi magyar közösségeket jellemez, ugyanúgy jelen van az ő többségi környezetükben is (ugyanazt találták kolozsvári kutatásukban Brubaker és szerzőtársai – Brubaker et al., 2006: 316–332). A különbség abból áll, hogy míg a magyarok számára hosszú ideig a legkézenfekvőbb – legkisebb kockázattal járó, ugyanakkor viszonylag jelentős hasznot ígérő – migrációs célpont Magyarország volt, addig a románok számára inkább távoli migrációs célországokban kellett kiépíteni a vendégmunkát lehetővé tevő hálózatokat. Sőt, amikor a magyar gazdaság felvevőképessége és

¹⁰ A KSH NKI bevándorlástudatása rákérdez a magyar tannyelvű oktatási intézmények hiányára mint migrációs motivációra. A Szlovákiából érkezett magyar nemzetiségűek 33%-a, a másik három országból érkezettek 11–17%-a jelöli meg ezt az okot. Szintén a magyar nyelvű oktatás lehetőségei játszanak fontos szerepet – az oktatás színvonala és a munkaerő-piaci boldogulás mellett – Szentannai Ágota szerint a szomszédos országból érkezett magyar nemzetiségű, a magyarországi felsőoktatásban végzett hallgatók tanulási célú migrációjában (Szentannai, 2001).

a relatív bérek csökkentek, sok romániai magyar számára ugyanazok a hálózatok váltak tájékozódási pontokká, mint amelyekben a románok mozognak. Horváth István a migrációs szándékot a román és a magyar populáción összehasonlítva vizsgálva megállapította, hogy azok csak célországot tekintve különböznek (Horváth, 2002). Dumitru Sandu román szociológus kutatásai ezzel egybecsengően azt mutatják, hogy míg a '80-as években a tömeges kivándorlás etnikailag szegmentált hálózatok mentén kezdődött el, az utóbbi tíz évben döntő módon a lokális-regionális hálózatok mentén szerveződik (Sandu, 2000).

A romániai kivándorláshoz képest jóval kevesebb figyelmet kapott a vajdasági, ukrainai, szlovákiai magyarok vándorlásában az etnicitás jelentőségének vizsgálata. Gábrity Molnár Irén a vajdasági magyar kivándorlás 20. századi folyamatait a jugoszláviai kivándorlás kontextusában elemzi. Hangsúlyozza, hogy az etnikai félelmek és konfliktusok csak a szerb-horvát háború kitörésével, a '90-es évek elején jelennek meg a migráció indokaiként (csakúgy, mint a tömeges Magyarországra vándorlás – korábban a nyugat-európai országok voltak a főként vendégmunka-migráció célországai). A háborús körülmények emellett a gazdasági motivációjú kivándorlást is felerősítették; a szerző a jugoszláviai gazdasági helyzetet ma is az elvándorlás egyik fő okaként jelöli meg (Gábrityné, 2002, 2008).

Az Ukrajnából és Szlovákiából Magyarországra irányuló vándorlás esetében a szakirodalomból még kevesebbet tudunk meg az etnicitás migrációban játszott szerepéről.

A szlovákiai határ menti régióból naponta ingázók motivációja gazdasági (szűkös helyi munkaerőpiac, magasabb magyarországi bérek és hátrányos otthoni munkapiaci helyzet); a munkaadó és munkavállaló közös etnicitása a munkaerő-piaci beilleszkedést teszi lehetővé (Hárs et al., 2006; Estélyi et al., 2006). A magasabb iskolázottságúak tanuló- és karriermigrációja esetében kettős mechanizmus húzódhat meg a háttérben: az egyéneket a centrumba vonzó tágabb mobilitási perspektívák, valamint a kisebbségi státusz hátrányai a többségi társadalom mobilitási pályáin együttesen vezetnek az elmozduláshoz.¹¹ Érdekes, hogy a politikai nyilvánosságban

¹¹ Gödri Irén a 2002-ben bevándorló státuszt kapottak szlovákiai magyar almintáján a kérdezettek több mint felét ilyen motivációs mintázatot mutató karriermigránsok csoportjába sorolta (Gödri, 2005). A felvidéki karriermigráció motivációit a felsőoktatásban tanulók esetében árnyalja Erdei Itala kutatása. Erdei 2004 júniusában Magyarországon tanuló, nem végzős romániai, ukrainai, szlovákiai és szerbia-montenegrói felsőoktatásban résztvevőket vizsgált. Azt találta, hogy a felvidéki és romániai diákok esetében sem a magyarországi vonzás (várankozások a magyarországi étellel kapcsolatban, oktatás színvonala, diploma értéke), sem az otthoni felsőoktatási kínálat korlátai nem játszottak motivációs szerepet (Erdei, 2005).

időszakosan megjelenő agresszív nacionalista retorika, valamint a kisebbségek számára gyakran hátrányos nemzetiségpolitika nem befolyásolja jelentősen az elvándorlást.

Mind a migrációspotenciál-vizsgálatok, mind pedig a már ténylegesen elmozdulók közt végzett felmérések lehetőséget adnak arra, hogy a szándékok, illetve a megvalósult vándorlás mögött rejlő motivációs hátteret feltérképezzük az egyén saját oktulajdonítása alapján.¹² Gödri Irén és Tóth Pál Péter a szomszédos országokból érkező, 2002-ben bevándorolt státuszt szerettek közt vizsgálták az etnikai elem jelenlétét és szerepét. Az eredményeket az 1993-ban állampolgársági kérelmet benyújtottak közt végzett hasonló vizsgálattal összehasonlítva azt találták, hogy az etnikai motivációk szerepe 1993-hoz képest csökkent, a gazdasági motivációk súlya nagyban megemelkedett (a családgyegetéssel egyútt) (Gödri és Tóth, 2005). Sokan vannak olyanok, akik magyarként nem érzik a jövőjüket biztosítva. Ez azonban csak a jugoszláviaiak esetében jár egyútt a politikai rendszertől való vagy az etnikai problémák miatti félelemmel, az emberi jogi sérelmekkel; a romániai migránsok körében sokkal kevésbé. Gödri Irén az etnicitásnak a migrációban betöltött szerepét úgy látja, hogy az *„már nem az etnikai konfliktusok, etnikai diszkrimináció taszító hatásában fejeződik ki – még az etnikai migránsoknak nevezhető csoport esetében sem ezek a legfontosabb elemei, hanem főként a kisebbségi lét elutasításában: a bevándorlók nagy része csupán a kisebbségi létből való kilépés, az »anyaországban« való letelepedés által vélte biztosítottnak jövőjét* (Gödri, 2004: 52).

A migrációspotenciál-vizsgálatok lehetőséget adnak arra is, hogy a vándorlási szándék mintázatainak strukturális hátterébe is betekintsünk. A gazdasági és etnikai háttértényezőknek az elvándorlási hajlandóságra

¹² A cselekvő saját oktulajdonítását számos kutatás vizsgálta. A Balázs Ferenc Intézet (BFI) migrációspotenciál-vizsgálatai kitértek a szülőföldről elvándorlás szándékának motivációira (Csata és Dobos, 2001). Az 1997-es és 1999-es adatok alapján a döntő motiváció a jobb megélhetés vágya, mögötte messze lemarad a hátrányos kisebbségi helyzet, országonként eltérő mértékben. Különösen Szlovákiában számottevő a hátrányos kisebbségi helyzetet megjelölők aránya; ennek 1997-99 közötti visszaesése a Mečiar-rendszer végének hatását is tükrözi. A kedvezménytörvény hatásait vizsgáló Tárki-kutatás szerint a magyarországi munkavállalási szándék okai közt a hátrányos kisebbségi helyzet (etnikai diszkrimináció) mind-egyik vizsgált régióban 10% alatti (Fleck, 2003).

A migrációs potenciált is vizsgáló viszonylag friss kutatás, a Kárpát-panel eredményei szerint: amennyiben egyetlen hipotetikus okot kell megjelölni az ország esetleges jövőbeli elhagyására, a hátrányos kisebbségi helyzet az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki mintákhoz hasonlóan a vajdasági mintán is 6% alatt marad; a jobb megélhetést, nagyobb jövedelmet a valamilyen okot megjelölők több mint fele választja (Papp és Veres, 2007).

gyakorolt együttes hatását elemezte Örkény Antal és Sik Endre (Sik és Örkény, 2003; Örkény, 2003a). A migrációs potenciál háttértényezői között kimutatják a gazdasági tényezők (társadalmi státusz, munkanélküliség) erősebb kapcsolatát a vándorlási szándékkal az etnikai tényezőkhöz képest (az ország helyzete és a magyarság jövője, társadalmi távolság, konfliktuspotenciál).¹³

Az etnikai migráció etnikai komponense, ha arra inkább az etnicitással kapcsolatos elméletek, semmint a migrációkutatás felől nézünk, mint a vándorlás során felhasználható tőke értelmezhető. Egyfelől vonzó tényezőként fontos, mivel a célország migrációs politikája és/vagy közvéleménye a migránst mint saját nemzetének tagját ismeri fel, és így különböző jogi, materiális és szimbolikus kedvezményekkel segíti. (Erről a migrációpolitikával kapcsolatos alfejezetben ejtettünk szót.) Másfelől a közös nyelvi-kulturális háttér vagy a célország lakosaival meglévő kapcsolathálókat által az etnicitás szintén stratégiai tényezővé válhat. A romániai magyarok kivándorlása esetében Brubaker nyomán Horváth István vetette fel először az etnicitás szerepének ezen utóbbi újraértelmezését (Horváth, 2002). De ezt a megközelítést alkalmazzák Brubaker és szerzőtársai a nacionalizmus és etnicitás erdélyi jelenségeivel kapcsolatos könyvük migrációról szóló fejezetében is (Brubaker et al., 2006).

Lázár Guy 1987-es kutatásából tudjuk, hogy akkor a megkérdezettek (országos reprezentatív mintán) 15 százalékának voltak határon túli felmenői, és körülbelül ugyanennyiüknek határon túli rokonai vagy ismerősei (Lázár, 1996). A rendszerváltás körül Magyarországra érkezett „erdélyi menekültek” szociológiai vizsgálata a másik irányból is ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára mutatott rá: a migránsok többsége azt mondta, hogy voltak személyes kapcsolatai már az elindulása előtt (74%-uknak él rokona, 45%-uknak barátja Magyarországon), többségük (76%) pedig érkezése után is szerez új barátságokat (Sik, Tajányi és Závecz, 1989).

Ezeknek a kapcsolatoknak a száma a határok átjárhatóvá válásával, valamint a masszív migrációval biztosan tovább emelkedett. Ennek szerepét világította meg a kedvezménytörvény hatásait kutató migrációspotenciál-vizsgálat is (Örkény, 2003b). A kutatás eredményei szerint a célországbeli rokoni és baráti kapcsolatok főként az erdélyiek esetében növelik a magyarországi munkavállalásra való hajlandóságot. A magyarországiakkal meglévő kapcsolatok migrációban játszott szerepét tárta fel részletesen Gödri

¹³ A kutatók az etnikai elemek szerepének regionális eltéréseire is felhívják a figyelmet: Kárpátalján az etnikai komponens hatása a migrációs késztetés magyarázatában egyáltalán nem kimutatható; Dél-Szlovákiában a konfliktustudat szerepe jelentős, noha elmarad a munkanélküliség mögött; a Vajdaságban viszont meghaladja azt.

Irén és Tóth Pál Péter a szomszédos országból érkező, 2002-ben bevándorolt státuszt kapott egyének között (Gödri és Tóth, 2005). Ezek az áttelepült vagy magyarországi rokonnal, baráttal, ismerőssel meglévő kapcsolatok egyrészt a migrációt megelőző információszerzés legfontosabb csatornáit, másrészt az elmozdulást követően az új környezethez való adaptálódásban központi szerepet játszanak, harmadrészt a hosszú távú beilleszkedésben is meghatározóak.¹⁴

„Otthonról haza?": a migráció formái és hatásai a Kárpát-medencében

Ebben az alfejezetben az a célunk, hogy áttekintsük a Kárpát-medence multietnikus területeiről Magyarországra irányuló migráció különböző formáit, a migránsok társadalmi jellemzőit – részben azt a logikát követve, amit a rendészeti, igazgatási felügyelet, a szociológiai megismerést is meghatározva teremtettek – korlátozott kitekintéssel a bevándorlók, migránsok karrierjére, vándorlást követő társadalmi beilleszkedésére. Szeretnénk arra rámutatni, hogy az országhatárok fölötti kontroll gyengülése és a mozgás gazdasági motivációinak erősödése révén nemcsak nőtt a migráció jelentősége, hanem új migrációs formák is megjelentek, amelyek több irányba átszövik a régiót. Ezek pedig egyre kevésbé ragadhatók meg a nemzetállami fogalmi keretben, amely a határok fontosságát, a migráció egyszerűségét és egyirányúságát, a migránsok egyetlen helyhez tartozását tételezik fel. (Korábban e szemléleti váltás fontosságát mások is jelezték, lásd Horváth, 2004b és Kiss, 2007).

¹⁴ A megkérdezettek 60%-a számolt be valamilyen magyarországi, nem áttelepült kapcsolatról. Ez az arány az Ukrajnából és Szlovákiából érkezők esetében a legmagasabb (68, illetve 78%); 82%-uknak pedig van valamilyen áttelepült vagy magyarországi származású rokona, barátja, ismerőse. A migrációt követően a kérdezettek 7%-a említette, hogy nem kapott semmilyen segítséget; a válaszok alapján a leggyakrabban áttelepültektől érkezett a segítség, de a magyarországi születésűektől kapott segítség is hangsúlyosan megjelent a válaszokban.

A kérdés időpontjában jellemző kapcsolatháló szerkezetéről – mint a beilleszkedés egyik komponenséről – is gazdag ismereteket kapunk a kutatásból. A vizsgált bevándorló népességre egyrészt általánosan jellemző, hogy bizonyos kapcsolatfajták (pl. az expresszív kapcsolatok) a fogadó népességhez képest kevésbé, mások (instrumentális funkciójú kapcsolatok) nagyobb súllyal vannak jelen. Másrészt a tipikus kapcsolatfajták eloszlása sem egyenletes: a fogadó népességhez képest felülreprezentáltak a kapcsolatszegény, illetve kapcsolatokban gazdag egyének száma. A kapcsolatok jelentős része magyarországi, illetve ezzel nagyjából megegyező arányban származási országbeli áttelepült egyénekkel köti össze a bevándorlókat, ahol a származási országbeli kapcsolatok jó része „áthelyeződött hálózatokként” írható le.

A migrációt szabályozó törvények és politikák több ízben jelentősen változtak az elmúlt húsz évben, és nemcsak Magyarországon, de az egész térségben. A legáltalánosabb tendencia az állam korlátozó szerepének csökkenése, a migránsok részéről pedig a politikai motivációk, legitimációk háttérbe szorulása és a gazdaságiak előtérbe kerülése. Három időszakot látunk a magyarországi szabályozásban (hasonlóképpen vélekedik Horváth István is, lásd Horváth 2004b), ami ugyanakkor három migrációs rezsim alapjait is képezi: a hidegháborús tiltás fellazulása 1988 és 1992 között, aminek következtében egy váratlan és nagyrészt irreguláris migrációs hullámmal kellett szembenézni. 1993 után egy konszolidációs időszak következik, amikor a nemzeti szintű szabályozás kialakul a migráció kezelésére, amit 2004-től az uniós csatlakozás és az azt követő időszak vált fel, amelyben a térség államainak nagy része az uniós migrációs rezsimhez csatlakozik. Ennek legfontosabb következménye tárgyunkat illetően, hogy azok a határok, amelyek korábban sokkal ellenőrzöttebb módon választották el Magyarországot a környező országoktól és az ott élő magyar közösségektől, átjárhatóbbakká váltak. A migráció formáit és volumenét azonban nemcsak a nemzetállami és uniós migrációs politikák, hanem a célszág(ok) és a kibocsátó országok „nemzetgazdaságának” és munkaerőpiacának relatív súlya, ereje, egy tágabb európai rendszerben változó pozíciója is meghatározza. Az államhatárok és a vándormozgalmak kontrolljának változása szorosan összefügg a migráció formáinak, dinamikájának változásával. A migráció a hidegháború idején és az azt követő években többnyire egyszeri döntést követő letelepedés formájában történt, a biográfiák szintjén pedig az életet egy migráció előtti és utáni periódusra bontó törésként jelenik meg.

Az állam és a logikáját követő szociológusok még hosszú idővel azután is, hogy ezek az egyszeri elmozdulást és végleges lakóhely-változtatást jelentő formák relativizálódtak, ennek keretei közé szorították a migráció értelmezését. Így viszont nem engedték látni azokat, akik életük során többször változtatják lakóhelyüket, sőt egy időben akár két helyen élnek (mert például a munkahelyük az egyik, a családjuk egy másik országban van); vagy azokat, akik a tartós letelepedés szándékának hiányában tartózkodtak huzamosabb ideig egy helyen, s emiatt huzamos tartózkodásuk a legális státuszukban nem tükröződik. A migránsok jelentős része a regulárisból az irreguláris kategóriába került át, amely jelenségre a kutatók egy része a befejezetlen migráció fogalmát találta alkalmasnak. Horváth István Massey nyomán a következőképpen jellemzi ezt az újfajta elmozdulási formát: „(1) »lebegő« társadalmi státus, hajlékony munkaerő-piaci helyzet a kibocsátó régióban; (2) a célszágban az alkalmazotti és a jogi státusz irregularitása és (3) gyakori és szoros kapcsolatok fenntartása a kibocsátó társadalommal.” A romániai kivándorlás kontextusában Horváth a munka-

vállalási és tanulási célú migrációt említi mint a befejezetlen migráció tipikus formáit (Horváth, 2004b).

A kelet-európai államok többségében a kommunista rezsim felbomlása hasonló jelenségekkel jár együtt. Ukrajnában az 1980-as évek végétől a (főként etnikai és vallási kisebbségeket érintő, a többiek számára tiltott) kivándorlás az 1990-es évek elejéig megerősödő hullámának intenzitása a '90-es évek közepén tompult; ezzel párhuzamosan a határok átjárhatóságának megnövekedésével először a határok mentén létrejövő kiskereskedelmi migráció, majd a – gyakran illegális – külföldi munkavállalás vált az átmenetet követő gazdasági nehézségek egyik fő megküzdési stratégiájává (Malynovska, 2004). Ebben az általános kontextusban értelmezhető a kárpátaljai magyarok elmozdulása is: a szakirodalomban a határ menti kiskereskedelem/piacozás, valamint az ideiglenes munkavállalási célú migráció jelenik meg tipikus migrációs formaként (Csata, 2001).

Ugyancsak az állam által tiltott, nyugat-európai országokba irányuló illegális politikai és gazdasági emigráció jellemezte Szlovákia kifelé irányuló migrációját a rendszerváltást megelőző két évtizedben. A rendszerváltás óta a kifelé irányuló mozgás szinte kizárólag munkavállalási célú migráció, amely lehet hosszú távú és időszakos munkavállalás, lehet reguláris és irreguláris, és járhat hosszú távú tartózkodással, vagy a határok mentén heti vagy napi ingázással (a szomszédos országokba: Ausztriába, Csehországba, és Magyarországra) (Divinsky, 2004). A szlovákiai munkaerő-migráció egyik jellegzetessége, hogy az alacsony képzettségű munkavállalók mellett a magasan képzettek és a diákok részvétele is nagymérvű. A szlovákiai magyarok magyarországi migrációja illeszkedik ehhez a modellhez; a szakirodalom főként az ezredfordulón megjelenő (jórészt ingázó) munkavállalók és a tanulók elmozdulását tárgyalja (Szentannai, 2001; Erdei, 2005; Bleha et al., 2007; Estélyi et al., 2006; Hárs et al., 2006).

Míg Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában a kommunista rezsim felbomlása egyúttal a migrációs rezsimek két jellegzetes fajtája közötti átmenettel is együtt járt, Szerbiában ettől eltérő cezúrák tagolják a migráció mintáit. Míg a vasfüggöny Jugoszláviát sokkal kevésbé választotta el a nyugat-európai országoktól, és az 1960–70-es években államilag is támogatott tevékenységnek számított a külföldi munkavállalás, a '90-es évek háborúi következtében az elmozdulás átpolitizálódott. A menekültek többsége az ideiglenes tartózkodás tervével indult útnak, közülük sokan az elhúzódo politikai és gazdasági válság hatására végül a végleges kitelepedés mellett döntöttek (Gábrityné, 2002, 2008; Sebők, 2004).

1997-ben és 1999-ben végzett felmérést a Balázs Ferenc Intézet (BFI), az ukrajnai, erdélyi és vajdasági Magyarországra irányuló vendégmunka tapasztalatairól (Csata, 2001). A felmérés eredményei szerint az ukrajnai és erdélyi vendégmunka jelentős hányada a szekunder munkaerőpiacra

irányul, az (arányaiban jóval alacsonyabb) vajdasági viszont inkább elérhetővé teszi a magasabb státuszú munkaerő-piaci pozíciók elfoglalását is. A munkavállalói migráció egy speciális formáját, a Székelyföldről Magyarországra, a szekunder munkaerőpiacra irányuló vendégmunka jelenségeit vizsgálta részletesen a korábbi nevén Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM¹⁵). Szemléletük egyik kiindulópontja, hogy az időszakos munkavállalási célú migráció egy olyan kulturális modell, amely a helyi társadalom számára történetileg adott (Oláh, 1996). Ebben a modellben az államhatárok fontossága háttérbe szorul, a nemzetközi vándorlás a korábbi belföldi erdélyi nagyvárosokba vagy Bukarestbe irányuló migráció egy újabb formája. Míg a '90-es évek első felében a vendégmunka a helyi társadalom stabilitásának fenntartását szolgálja (Biró et al., 1996), a következő évtizedben a határok szimbolikus jelentősége csökken; a két helyhez kötődő vendégmunkások a '90-es évek közepéhez képest elkezdtek egységesebb keretben értelmezni – egyetlen transznacionális térben egyesíteni – a korábban szembenállóként érzékelt két világot (Bodó, 2008; Bodó és Biró, 2008).

A munkavállalási migráció egy speciális formája, a Szlovákiából a magyarországi határ menti régiókba irányuló jellemző munkavállalási migráció 1999-től vált kiterjedtté, az uniós csatlakozást követően pedig tovább erősödött (Hárs et al., 2006). Hárs megjegyzi, hogy a jelenség az egyetlen olyan Magyarországot érintő migrációs hullám, amelyre az uniós csatlakozás látványosan hatott. 2006-ban a munkavállalási céllal legálisan Magyarországon tartózkodó munkavállalók negyedét már szlovák állampolgárok tették ki; számuk alulról közelítette ekkor a 20 ezret.¹⁶ Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány felmérése szerint a szlovák állampolgárságú, délszlovákiai kerületekben¹⁷ és Pozsonyban élő, magyar anyanyelvű magyarországi munkavállalók háromnegyede 44 év alatti, iskolai végzettségük szerint közel kétharmaduk középfokú, 21 százalékuk felsőfokú végzettségű; 57 százalékuk betanított vagy segédmunkát végez, főként a termelő szektorban. Magyarországi munkavállalásuk oka leginkább a munkalehetőségek megléte és a magasabb bérek reménye. A survey-ben megkérdezettek 14 százaléka nyilatkozott úgy, hogy dolgozott már szerződés nélkül Magyarországon. A kutatók hangsúlyozzák az ingázás domináns formáját a munkavállalók között (a megkérdezettek több mint fele napi, ötöde heti

¹⁵ Mai neve: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

¹⁶ Többségük a munkavállalási regiszterek szerint a feldolgozóiparban talál munkát, alacsony képzettséget igénylő munkakörökben; egy 2006-os felmérés eredményei szerint 16%-uk alapfokú, 64%-uk középfokú, 21%-uk diplomás végzettségű.

¹⁷ Nyitrai, Nagyszombati, Besztercebányai, Kassai kerületek

rendszerességgel ingázik), ugyanakkor az átköltözés népszerűségének a növekedését is lehetségesnek látják a közeljövőben (Bleha et al., 2007).

Vélhetően a szlovákiai diplomás munkavállalók egy része karrier-migránsként jellemezhető,¹⁸ akik szülőföldjükön elkezdett szakmai pályafutásukat folytatják magyarországi vállalatoknál vagy intézményekben, többnyire Budapesten. A szomszédos országokból Magyarországra érkező magasan képzett migránsokra, akik jelentős része ideiglenes munkavállalóként, szakmai szempontokat követve vagy továbbtanulási céllal érkezik Magyarországra, egyébként kevés kutatás irányul. Róluk a migráció egy másik stádiumában készített pillanatfelvételt Gödri Irén a 2002-ben bevándorló státuszt kapott, szomszédos országokból érkezők körében készített survey segítségével (Gödri és Tóth, 2005: 100–104).

Az idegen állampolgárságú, magyar nemzetiségű diákok magyarországi közoktatásban való részvételét több tanulmány elemzi.^{19,20}

Horváth a Romániából érkező, Magyarországon tanuló migránsok számát a '90-es évek elején összesen 2500 fő-re becsülte, ami az évtized végére körülbelül a felére csökkent, majd újra növekedésnek indult (Horváth, 2004a). Erdei Itala 2004-ben készített felmérést a Magyarországon tanuló szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági diákok körében. 4248 fiatal alkotta az alapsokaságot; a származási országra reprezentatív mintában a diákok 41 százaléka Romániából, 21 százaléka Ukrajnából, 20 százaléka Szlovákiából, 18 százaléka a Vajdaságból érkezett. A motivációk közt legerősebb tényezőnek bizonyult a magyarországi oktatás színvonala és a diploma értéke, ami az oktatási mobilitásnak a társadalmi mobilitással való összekapcsolódását tükrözi. A jövőre vonatkozó terveket illetően a tanulók 23 százaléka nem tudja, hogy hol képzei el az életét öt évvel az interjú után, 46 százaléka Magyarországon vagy egy másik országban, 31 százaléka a szülőföldjén (Erdei, 2005). Egy tanulókra irányuló korábbi kutatásban Szentannai Ágota rámutat e migrációs döntési folyamatoknak a komplexitására: a kibocsátó közegbe való visszatérés, ha meg is történik,

¹⁸ Bleha és szerzőtársai szerint a magasabb iskolázottságúak körében sokkal attraktívabb a magyarországi munkaerőpiac a szlovákiaihoz képest, mint az alacsony iskolázottságúak körében.

¹⁹ Kováts és Medjesi (2005) tanulmánya érinti a tanulók iskolai tapasztalatait (zökkenőmentes beilleszkedés az oktatásba, konfliktusok főként a kategorizáció-identifikáció folyamatai során, a jogi-adminisztratív helyzet nehézségei – egészségbiztosítás hiánya, a rövid idejű tartózkodás nehézségei).

²⁰ A tanulási migráció területén további vizsgálatokat végeztek a Márton Áron Kollégium kutatóműhelyében (Mandel, Szarka és Kötél, 2008). T. Mirnics Zsuzsanna a Magyarországon való továbbtanulás megítélését, motivációit vizsgálta a hazánkban és a Vajdaságban tanuló fiatalok csoportjaiban egy kérdőíves felmérés keretében (T. Mirnics, 2001).

ritkán végleges, sokkal inkább jellemző egy „lebegő” életmód kialakítása. Ez a korábbi szakmai kapcsolatok ápolását, egy készenléti állapot fenntartását jelenti (Szentannai, 2001).

A Magyarországra bevándoroltak számottevő része a huzamosabb ideig gyakorolt „befejezetlen migrációt” követően folyamodik bevándorlási engedélyért,²¹ másik része viszont a migráció klasszikus – a kibocsátó társadalomból kiilleszkedés, a befogadó társadalomba való beilleszkedés – lineáris modelljét követi.

Gödri és Tóth említett kutatása, amely a szomszédos országokból érkező, 2002-ben bevándorolt státuszt szerettek körét vizsgálta, e kettőséget tükrözve képet ad a hosszú távú magyarországi tartózkodásra berendezkedő migránsokról, motivációikról, beilleszkedésükről (Gödri és Tóth, 2005). Gödri az elmozdulás motivációi szerint a már említett karriermigránsokon kívül három másik csoportot is azonosít a bevándoroltak közt. Az elsődlegesen szakmai motivációkat bejelölők a megkérdezettek egynegyedét alkották; jellemzően magasan képzettek, fiatalok tartoztak ebbe a csoportba, egynegyedük továbbtanulási céllal, a letelepedés szándéka nélkül érkezett; jellemzően többéves magyarországi tartózkodás után folyamodtak bevándorlási státuszért. A másik legnagyobb csoportot a gazdasági migránsok alkották, akik életfeltételeik javítását, a gyerekek jövőjét igyekeztek a migráció révén biztosítani. Többségük fiatal, felülreprezentált köztük a szakmunkás és a középfokú végzettségű; 70 százalékuk a végleges letelepedés szándékával érkezett, egynegyedük viszont ideiglenes munkavállaló, vendégmunkás volt korábban.

A megkérdezettek 27 százalékát a családegyesítés szándéka motiválta elsődlegesen az elmozdulásra. A családegyesítő migránsok mintegy fele nyugdíjas volt már az áttelepülés előtt, 62 százalékuk 45 év fölötti. Többségüket a gyerekeik után költöző szülők alkotják.²² A bevándoroltak legkisebb csoportját az etnikai migránsok alkotják, számukra a kisebbségi státusz elutasítása jelenti az elsődleges motivációt. A családegyesítők 90 százaléka, az etnikai migránsok 80 százaléka a végleges letelepedés szándékával érkezett Magyarországra. A kutatás egyik központi eredménye szerint a bevándoroltak többsége nem került marginális munkaerő-piaci helyzetbe; a migrációt megelőző fél évhez képest foglalkozási kategóriát

²¹ A migrációról szóló szakirodalom egyik központi kérdése, hogy a „befejezetlen migráció” mennyiben vezet kivándorláshoz (Csata, 2001).

²² A szomszédos országból érkező migránsok egy jelentős csoportja családegyesítés céljával jön Magyarországra, mégis viszonylag kevés kutatás foglalkozik a migránspopuláció ezen szegmensével. 2002 és 2007 között az összes engedélyen belül a családegyesítés jogcímén kiadott és hosszabbított engedélyek aránya 13%-ról 23%-ra nőtt (ezen belül azonban nem ismerjük az állampolgárok szerinti megoszlást).

változtatók (a migráció előtt és a felmérés időpontjában is foglalkoztatottak 37%-a) többsége ugyan lefelé mozdul el, negyedük viszont felfele mobil.

Összegzés

A migráció formáinak, az elmozdulás okainak és strukturális következményeinek, valamint a migrációs politikáknak a diaszpórapolitikával való összefüggéseinek áttekintése nyomán két tendenciát találtunk az etnikai migráció vonatkozásában meghatározónak. Egyfelől azt, hogy más bevándorló népe sséggel rendelkező országokhoz hasonlóan Magyarországon is a megosztott munkaerőpiac másodlagos szegmense az a hely, ahol bevándorlók összpontosulnak, akik karriert, felemelkedést és/vagy hosszú távú tartózkodást sem terveznek az országban. A megosztott munkaerőpiacra jellemző viszonyok annak dacára létrejönnek, hogy külföldi és belföldi munkavállalók ugyanazon a nyelven beszélnek. Az etnikai migránsok társadalmi helyét ebben az esetben nem az etnikai azonosság, hanem a magyar munkavállalókhöz képest gyengébb érdekérvényesítő képességük határozza meg, amely lényegében nem különbözik más, külföldi állampolgárságú munkavállalókéétól.²³ A szó eredeti értelmében *vendégmunkások*, akik talán éppen azért, mert időszakos tartózkodásra voltak/vannak berendezkedve, a gazdasági regresszió, a hazai munkaerőpiac beszűkülése, ugyanakkor a környező gazdaságok növekvő teljesítőképessége miatt – ahogyan az utóbbi években egyre inkább látható – vagy hazatérnek, vagy a több lehetőséget ígérő (bár nagyobb erőfeszítések árán elérhető) nyugat-európai célpontok felé mozdulnak tovább.

A vendégmunkások szekunder munkaerő-piaci helyzete képeződik le abban, ahogyan az etnikai vagy nemzeti azonosságot – amelynek tudatában Magyarországra érkeznek – megerősítve vagy megcáfolva találják, és azzal szemben magyarságukat és egyéb, elsősorban lokális kötődéseiket újraértékelik. A magyar politika ambivalens viszonyulása, valamint a magyar társadalomnak a környező országokból érkezőkkel szembeni elidegenítő, stigmatizáló viszonyulása erőteljes reaktív identitásformákat eredményez a migránsok oldalán. A státuszcsökkenésre válaszként születő státuszkompenzáció egy etnikai diskurzusban valósul meg, a migránsok magyarságuk minőségének és fontosságának hangsúlyozásával igyekeznek olyan szimbolikus tőkéhez jutni, amely a társadalmi integrációban hasznosítható.

Az etnikai migránsoknak egy másik jelentős része az országhatárt átlépve viszonylag zökkenőmentesen folytatja mobilitási vagy karrierpályáját. Ez azért lehetséges, mert olyan életstratégiát tettek magukévá, ami

²³ Az ezzel egybeeső érvelést lásd Pulay (2006) és Fox (2007) írásában.

a társadalmi mobilitást a földrajzi mobilitáson keresztül tartja megvalósíthatónak, olyan kapcsolathálókat állnak rendelkezésükre, amelyek nem nemzetállami, hanem etnikai struktúrák mentén szerveződnek, és mert a kibocsátó vagy származási országban, illetve a célországban, jelen esetben Magyarországon, hasznosítható kulturális tőkéhez jutnak. Ez a mobilitás az egyéni cselekvések szintjén konkrét helyek között történik, benne különös hangsúllyal a karrier stációikként felfogott intézményekkel, vállalatokkal. A fenti dichotómiával szemben javasolták kutatók a *transznacionális társadalmi tér* fogalmát bevezetni, ami meglátásunk szerint sok előnnyel bír az általunk vizsgált területen.²⁴ A transznacionális társadalmak a nacionalizált konténertársadalmakkal szemben olyan társadalmat, illetve társadalmi működéseket feltételeznek, amelyek nincsenek lehatárolva és nincsenek földrajzilag lehorgonyozva. Az elmozdulás a lokalitások között nem egyszeri, hanem többszöri oda- és visszamozgás is lehet, a jövőre vonatkozó perspektívákat a nyitva hagyott lehetőségek jellemzik; így jön létre annak a lebegésnek az állapota, amiről a negyedik alfejezetben beszéltünk. Ez a „lebegés” állandósulhat, az esetek egy másik részében viszont idővel a migráns kilép ebből az állapotból (pl. a munkaerő-piaci lehetőségek alakulása vagy a bürokrácia nyomására), és személyes kapcsolatait, jövőre vonatkozó elképzeléseit, tartózkodását tekintve az egyik lokalitás fontossága megnő. Ami pedig az ennek a helyzetnek megfelelő identitásgyakorlatokat illeti: miként várnánk, az etnicitás a „sikeresek” és „lebegők” jelentős részénél háttérbe szorul, elsőbbséget adva a funkcionális szerepeknek, lokális és egyéb társadalmi identitásformáknak, még akár a származás elrejtését is lehetővé téve. Emellett azonban találkozunk a másik esettel is, éspedig azzal, hogy az etnikai narratíva a kompenzációs motiváció nélkül is fontos tud maradni. Hogy ehhez hogyan járul hozzá a többségi, fogadó társadalom és miként azok a kulturális minták, amelyek kisebbségi helyzetből hoznak magukkal a migránsok, már máshol fogjuk részletesebben kifejtteni.

Irodalom

A gazdaság és a kettős állampolgárság – A Magyar Gazdasági és Iparkamara állásfoglalásának sajtóanyaga, 2004, Budapest.

www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/2049_1_11_15_Kettos_allampolgarsag.pdf, megtekintve: 2009. 11. 26.

Berencsi Zs. (1996): Gazdasági stratégiák, belső hatalmi viszonyok egy menekülttáborban és hatásai a tábor belső életére, külső kapcsolataira. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA

²⁴ Hasonlóképpen érvelt Kiss Tamás is (Kiss, 2007).

- Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 21–29.
- Biró A. Z., Bodó J., Gagyí J., Oláh S., Túros E. (1996): Vándormunka – otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. Összefoglaló tanulmány. In Bodó J. (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 143–186.
- Bleha, B., Domokos T., Mahler B., dr. Kulcsár L., Ruff T., dr. Vukovich G. (2007): *Szlovák állampolgárok magyarországi munkavállalása, ennek okai és jellemzői a magyar–szlovák határ menti régiókban*. Kézirat. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet, Székesfehérvár. www.echosurvey.hu/_user/downloads/kutatasi_beszamolo/t-szlovak.pdf, megtekintve: 2010. 03. 01.
- Bodó J. (2008): Új idők, új terek. A transznacionális tér építésének módzatai a székelyföldi vendégmunkásoknál. In uő.: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. MTA PTI, Budapest. /Scientia Humana – Politológia./
- Bodó J., Biró A. Zoltán (2008): Két helyen élni? A transznacionális életforma elemeinek megjelenése a külföldi munkavállalás székelyföldi jelenségében. In Bodó J.: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. MTA PTI, Budapest. /Scientia Humana – Politológia./
- Bognár K., Kováts A. (1998): Visszatérés Kelet-Szlavóniába 1997 őszén. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1997. MTA PTI, Budapest, 29–47.
- Brubaker, R. (1998): Migrations of Ethnic Unmixing in the New Europe. *International Migration Review*, 32 (4): 1047–1065.
- Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J., Grancea, L. (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Csata Zs. (2001): Vendégmunka-vállalás a határon túli magyarok körében. In Dobos F. (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Kisebbségi riport. BFI-Books in Print-Osiris, Budapest. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4296.pdf>, megtekintve: 2010. 03. 02.
- Csata Zs., Dobos F. (2001): Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében. In Dobos F. (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Kisebbségi riport. BFI-Books in Print-Osiris, Budapest. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4296.pdf>, megtekintve: 2010. 03. 02.
- Csepeli Gy., Örkény A., Székelyi M. (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest.

- Divinsky, B. (2004): *Migration trends in selected applicant countries. Slovak Republic. An acceleration of challenges for society*. International Organisation for Migration (IOM), Vienna. www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-k/gde/04/IOM_V_SK.pdf, megtekintve: 2010. 03. 02.
- Erdei I. (2005): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. In Gábor K., Veres V. (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Belvedere Meridionale, Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Szeged-Kolozsvár, 108–129.
- Estélyi K., Keszegh B., Kovács P., Mikóczy I. (2006): Munkaerőmozgás a szlovák–magyar határ mentén. In Keszegh B., Török T. (szerk.): *Gazdasági váltás Szlovákiában*. Kempelen Farkas Társaság, Komárno, 25–62.
- Feischmidt M. (2005): A határ és a román stigma. In Kovács N., Osvát A., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből. III. Akadémiai, Budapest, 45–58.
- Fleck G. (2003): A munkavállalási és otthonmaradási szándék okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 121–133.
- Fox, J. (2007): From national inclusion to economic exclusion. Ethnic Hungarian labour migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, 13 (1): 77–96.
- Gábrityné Molnár I. (2002): A vajdasági magyarok migrációjának motívumai és hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. *Kisebbségkutatás*, 2: 266–274.
- Gábrityné Molnár I. (2008): A szerbiai emigráció fél évszázada. Határtalan Határok Jubileumi Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Dobogókő, 2008. október 26–27. <http://gabritymolnariren.com/emigracio.pdf>, megtekintve: 2009. 10. 25.
- Gödri I. (2004): Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. *Erdélyi Társadalom*, 2 (1): 37–54.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In Gödri I., Tóth P. P. (szerk.): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. *KSH NKI Kutatási Jelentések 80*, Budapest.
- Gödri I., Tóth P. P. (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. *KSH NKI Kutatási Jelentések 80*, Budapest.

- Hárs Á. (2003): A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 67–97.
- Hárs Á., Nagy, K., Nagy Á., Vakhal P. (2006): *A szlovák és a magyar határmenti régió a Duna két oldalán*. A szlovák-magyar határmenti partnerség (EURES-T) régióinak vizsgálatára irányuló megvalósíthatósági tanulmány. Kopint-Datorg Zrt., Budapest.
- Horváth I. (2002): A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk*, 2: 31–48.
- Horváth I. (2004a): Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja 1990–2000. *Erdélyi Társadalom*, 2 (2): 59–84.
- Horváth I. (2004b): Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 61–91.
- Joppke, C. (2005): *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State by Christian Joppke*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Kiss T. (2007): Demográfiai modellek és migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a 20. század utolsó negyedében. *Regio*, 2: 160–189.
- Kiss T., Csata Zs. (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In uő (szerk.): *Népesedési folyamatok Erdélyben és a Kárpát-medencében*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár.
- KSH (2006): *A nemzetközi vándorlás*. KSH, Budapest.
- Kováts A. (1997): Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996. MTA PTI, Budapest, 47–65.
- Kováts A., Medjesi A. (2005): Magyarajkú, nem-magyar állampolgárságú tanulók nevelésének, oktatásának helyzete a magyar közoktatásban. Budapest, www.okm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=433, megtekintve: 2010. 03. 28.
- Lázár G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség – Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris-ELTE, Budapest, 9–115.
- Levy, D. (2002): The transformation of Germany's ethnocultural idiom. The Case of Ethnic German Immigrants. In D. Levy, Y. Weiss (eds.): *Challenging ethnic citizenship*. German and Israeli Perspectives on Immigration. Bergbahn, London, 221–239.
- Malynovska, O. (2004): International migration in contemporary Ukraine: trends and policy. *Global Migration Perspectives, No. 14*. GCIM,

- Geneva. www.unhcr.org/refworld/country,,LEGALPOLICY,UKR,4562d8b62,42ce4b864,0.html, megtekintve 2010. 03. 02.
- Mandel K., Szarka L., Kötél E. (szerk.) (2008): *Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején*. Balassi Intézet, Márton Áron Szakkollégium, Budapest.
- Melegh A. (2002): Mozgó Kelet. Globális térképek és a státustörvény. In Kovács J. M. (szerk.): *A zárva várt Nyugat*. Kulturális globalizáció Magyarországon. 2000–Sík Kiadó, Budapest, 103–135. /2000 Könyvek/
- Münz, R., Ohliger, R. (eds.) (2005): *Diasporas and Ethnic Migrants. Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in comparative perspective*. Frank Cass, London.
- Nagy B. (1997): Lehet-e morális a migrációs politika? In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996. MTA PTI, Budapest, 169–175.
- Nagy B. (2004): Nemzet, állam, polgár. Kísérlet fogalmi rendteremtésre. *Élet és Irodalom*, 48 (19), május 10.
- Oláh S. (1996): A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In Bodó J. (szerk.) *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 15–36.
- Örkény A. (2003a): A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In uő (szerk.): *Menni vagy maradni*. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 151–183.
- Örkény A. (szerk.) (2003b): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Papp Z. A., Veres V. (szerk.) (2007): *Kárpát Panel 2007*. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Pulay G. (2006): Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció. *Regio*, 3: 25–42.
- Sandu, D. (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar [A románok nemzetközi migrációja egy közösségi népszámlálás szemszögéből]. *Sociologia Românească*, 2–3: 5–50.
- Sebők L. (2004): A délvidéki demográfiai folyamatok – elsősorban a magyarok vonatkozásában. In Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=347>, megtekintve: 2010. 03. 02.

- Sik E. (1990): Erdélyi menekültek Magyarországon. In Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 516–533.
- Sik E., Örkény A. (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várankozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 188–200.
- Sik E., Tarjányi J., Závecz T. (1989): Jelentés az erdélyi menekültekről. *TÁRKI Gyorsjelentések 3*. TÁRKI, Budapest.
- Skrentny, J. D., Chan, S., Fox, J., Kim, D. (2007): Defining Nations in Asia and Europe: A Comparative Analysis of Ethnic Return Migration Policy. *International Migration Review*, 41 (4): 793–825.
- Szarka L. (2004): A kettős állampolgárság jogintézménye, mint a kisebbségi és a migrációs léthelyzetek kezelésének eszköze. *Kisebbségkutatás*, 13 (2): 255–265. www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/tan_01.html, megtekintve: 2010. 03. 12.
- Szentannai Á. (2001): A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése. *Regio*, 4: 113–131.
- TÁRKI (1989): *Az erdélyi menekültek*. Az „Erdély”-vizsgálat zárójelentése. TÁRKI, Budapest.
- T. Mirnics Zs. (2001): Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. In Gábrityné dr. Molnár I., Mirnics Zs: *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 163–204.
- Tóth J. (2000): *Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában*. Lucidus, Budapest. /Kisebbségkutatás Könyvek./
- Tóth P. P. (1999): Adalékok a magyar migrációs politikai stratégia kialakításához. *Kisebbségkutatás*, 3. www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_1999_03/cikk.php?id=110, megtekintve: 2010. 03. 02.
- V. Huseby-Darvas É. (1996): A biztonság és az erőszak kettőssége a magyarországi menekülttáborokban az 1990-es években. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 11–20.
- Zakariás I. (2008): Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diplomások élettörténeteiben. *Regio*, 3: 135–168.